զուարթունը այն է որ վերջին անձը որ աչխատած է Աղուանից պատմութեան վրայ, դրած պիտի ըլլայ ամենէ կանուխ ժա. դարու վերջը կամ ժԲ.ի սկիզբը: Այս անձը կրնայ Դասխուրանցին լինել· եւ եթէ այսպէս է, ուրեմն Մխիթար Այրիվանեցի եւ Կիրակոս սխալած էին համրալիրը դնելով ժ· դարուն: Իմ անձնական կարծիքով՝ չատ կրնայ

յումպէտս ի խնդիր անուան եւ ժամանակին համրալրի մը՝ որ որոշապէս ո՛չ Բահոն էր եւ ոչ ալ Շնչքըսպիր: Մարդ թերեւս պոհ կըսող է ըլլալ՝ թոյլ տալով որ աղբիւրները, միատեղուած անծանօթ անձի մը կամ անձերու կողմանէ, իրենք իսօսին իրենց մասին:

Թարգմանեց ՄԵՍՐՈՊ Վ· Ի· ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ԿԱՐՆՈՑ ԳԻՒՂԵՐՈՒ

1.

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

ՌՃԻԵ = 1676:

Կոճնկոց գիւղի (Ս· Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ):

ԹՈՒՂԹ՝ 289: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 18 × 12 սմ·: — ԴՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, 23 տող: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր միջակ՝ միօրինակ: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ բարակ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆԳ՝ մաճուր, միայն խոնաւ տեղ պահուելով թղթերը իրար կպած: — ԿԱԶՄ՝ փայտ սեւ կաշի պատեալ· առջեւի կողին վրայ արծաթ խաչ մը, թեւերուն վրայ եւ մէջտեղը 5 հատ կարմիր կանաչ ակեր: — ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ՝ աւետարանչաց սկիզբը մէկ տող երկաթագիր եւ երկու երեք տող կարմիր թանաճով· գլուխներու առաջին տառը զարդագիր թռչնանկար· տանց առաջին տառը կարմիր: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ՝ աւետարանչայ սկիզբը կէս երես գունաւոր զարդ· գլուխներու վոյ լուսանցքի վրայ գունաւոր զարդեր, ծաղիկ՝ թռչուն՝ խորան, միջակ գործ: — ԴԱՏԱՐԿ ԹՈՒՂԹ՝ թղ· 1, 84, 85, 137, 138, 221, 222 դատարկ: — ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ առջեւն եւ ետեւն ունի մէյ մէկ թուղթ մագաղաթ՝ հին երկաթագիր աւետարանէ մասեր: — ԳՐԻՉ՝ Յովհաննէս երէց: — ՏԵՂԻ՝ Ճառմառիս գիւղ: — ԹՈՒԱԿԱՆ՝ ՌՃԻԵ = 1676:

Մատեանս է Աւետարան, թղ· դատարկ· 1· թղ· մաղաղաթ երկաթագիր աւետարանէ մաս մը· 81 թղ· Աւետարան ըստ Մատթէոսի· 2 թղ· դատարկ· 51 թղ· Աւետարան ըստ Մարկոսի· 2 թղ· դատարկ· 82 թղ· Աւետարան ըստ Ղուկասու· 2 թղ· դատարկ· 63 թղ· Աւետարան ըստ Յովհաննու· 3 թղ· յիշատակագրութիւն· թղ· 1, մաղաղաթ երկաթագիր աւետարանէ մաս մը:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ· 1· Օտար գրչէ, առջեւի դատարկ թղթին բ· կողմը նոտրգիր·

«Յիշատակ է սուրբ աւետարանս կռճընկոյ Լեւոնենց Լամբարին կողակցուն Բրածքին զաւակն Թուրսունին եղբօրն Վարդէվանին կողակցուն Եխունին որդւոյն տիրացու Աւետիսին եւ մեծ հարսին Մարգարիտին որդոյն Յակոբին, Գեորգին, Յարութին, Մինասին, Սերոբին մեծին ու վոքրին ի հալալ արդեանց եւ արդար վաստակոց իւրեանց եւ ննջեցելոց եւ կենդանեաց յիշատակ եթին ի սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցին ձեռամբ Յօճենց տէր Գրիգորին· օվ որ այս սուրբ աւետարանս ժամէն հանէ կամ ծախէ փրասական քահանայից ընկեր լինի, մանն Յուդայի առյէ· չունի հրաման դուրս հանելու· լերուք օղջ ի Տէր ամենայն ժամ· ամէն Թվին ՌՄԶին Նոյեմբերի Իբին»:

2· Գլխաւոր յիշատակարան· բուն գրչէն վերջին Թղթոց վրայ·

«Փառք... Ըստ այմ օրինակի փափաքեալ եղեւ Աստուածային սուրբ աւետարանիս: Զարկէմիտ կինն գԳուհարն եւ զկողակիցն իւր Յակոբն, եւ զորդիքն Յոհաննէս, Գրիգորն, զՄարտիրոսն եւ զՍարգիսն, զկիրակոսն, եւ զդուստրն իւր զՄարիամն, եղիսաբեթն, եւ հայրն Վարդանն եւ զմայրն իւր Գոլուստանն, եւ եղբայր իւր զՄխիթարն: Ամէն· Դարձեալ յիշեցէք զբարեմիտ կինն Գոհարն որ ստացաւ զսուրբ աւետարանս ի հալալ արդեանց եւ վաստակոց իւրոյ· Յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ Ծնողացն իւր փոխեցեալն առ Աստուած, զաւակաց եւ ազգականաց: Եւ լուեալ էր սա ի սուրբ գրոց թէ՝ երանի այնոցիկ որ ունիցի զաւակ Սիոնի եւ ընտանի յԵրուսաղէմ· ըստացաւ սուրբ աւետարանս զաւակ Սիոնի· Զի մարմնաւոր զաւակն ոմն չար առնէ ծնօղացն եւ ոմն բարի· ոմն տրտմեցուցանէ եւ ոմն ուրախացուցանէ: Այլ սա հանապազ բարի առէ· եւ ուրախութիւն բերէ: Բայց դրեցաւ ի թիկն Վիրապայ ի ձորն յԱրժայ ի պիւղն որ կոչի Ճառմառիս· ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփանոսիս: Ի թուականին Հայոց ՌՃ· Ի Ե· ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ ի յաթոռ սուրբ էջմիածնայ եւ եպիսկոպոսութեան թիմի եւ վիճակիս Վիրապայ Դաւիթ արքեպիսկոպոսին, որ նորոգեցայ եւ լուսաւորեցայ զՅոր վիրապն եւ զիւր թիմին· Աստուած լինքն անփորձ եւ հաստատուն պահէ ամէն: Գրեցաւ ձեռամբ անարժան եւ տխմար Յովաննէս սուտ անուն իրիցու եւ ծնօղացն իմոց ամէն: Դարձեալ յիշեցէք զբարեգուհար՝ եւ կողակիցն իւր Յակոբն· եւ որդիքն Յոհաննէս· Գրիգորն, Մարտիրոսն· եւ Սարգիսն· կիրակոսն եւ զդուստերքն զՄարիամն եւ եղիսաբեդն: Եւ ով ոք հանդիպիք կարդալոյ յիշեցէք եւ Աստուած ողորմի ասայցէք»:

(1912 *Օգոստ*· 28, *տեսայ Աւետարանս*):

2.

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Կոնկոյ գիւղի Ս· Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ:

ԹՈՒՂԹ՝ 416: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 40×24 սմ: — ԴՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն· 39 տող: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր միջակ միօրինակ: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆԳ՝ գէշ, թղթերը տեղափոխուած, առջեւէն ետեւէն պակաս, լուսանցքները մաշած, դեղնցած: — ԿԱԶՄ՝ կազմը ֆակուած, կողերը չկան: — ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ՝ գլուխները 4—5 տող կարմիր թանաճով: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ՝ շատ տեղ գլուխներու վոյ լուսանցքին վրայ գունաւոր զարդեր, ծաղիկ՝ թռչուն, բաւական ճաշակաւոր: — ԳՐԻՉ, ՏԵՂԻ, ԹՈՒԱԿԱՆ՝ անծանօթ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·

1· *Բուն գրչէն, վկայութեանց վերջին տողերն են·*

«Որ ողորմի ստացողի գրոցս Փարիզն եւ կենակցին Մխրճին եւ որդւոցն Գրիգորին, կիրակոսին եւ դստերացն Հռիփսին, Մարգարիտին, կատարին»:

2· *Օտար գրչէ· վկայութեանց վերջին տողերուն վրայ չատ տեղ թուղթ կպցուած եւ նոր ստացողին անունը գրուած նոտրգիր·*

«Որ ողորմի տիրացու Մալխասին եւ ծնողացն Անդրէաս վարդապետին եւ Մարինոսին եւ եղբարցն Մտեփանին, Գեւորգին,

եւ քերցն Յանանանտին եւ Սառային եւ կողակցուն Արշօյին եւ որդոցն Յարքէլին, Գեւորսին, Պօղոսին եւ հօր եղբարցն Նահապետին եւ Սանոսին եւ դստերացն եւ ամենայն արեան մերձաւորացն· ամէն»:

Զունչ ուրիշ յիշատակագրութիւն, եւեւէն ինկած կորսուած են թղթերը, որոնց հետ անտարակոյս յիշատակագրութիւնն ալ կորսուած:

(1912 *Օգոստ*· 28, *տեսայ Յայսմաւուրքս, թէմին մէկ կողմը ձգուած, փոչիներու տակ*):

3.

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

ՌԽԹ = 1594

Գեղախոտ գիւղի Ս· Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ·

ԹՈՒՂԹ՝ 272: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 27×19 սմ: — ԴՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, 23 տող: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր միջակ՝ միօրինակ: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ ոզորկ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆԳ՝ մաճուր ամբողջ: — ԿԱԶՄ՝ փայտ հաստ՝ արծաթապատ, մէկ կողմը խաչ՝ չորս անկիւնները հրեշտակներ, միւս կողմը Ս· Սարգիս՝ ձիու վրայ: — ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ՝ աւետարանչաց սկիզբը երկու երեք տող երկաթագիր գունաւոր, գլուխներու առաջին տառը զարդագիր գունաւոր թռչնանկար՝ ծաղկանկար· տանց առաջին տառը մէկ կարմիր մէկ կանաչ գոյնով: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ՝ աւետարանչաց սկիզբը կէս երես գունաւոր զարդ չորեքանկիւն բոլորակ· գլուխներու վոյ լուսանցքի վրայ գունաւոր զարդեր, թռչուն՝ ծաղիկ՝ խորան, սիրուն եւ ճաշակաւոր: — ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ առջեւն թուղթ մը մագաղաթ: — ԴԱՏԱՐԿ՝ թուղթ՝ թղ· 2, 14, 271, 272 դատարկ: — ՊԱՏԿԵՐ՝ առջեւն ունի 11 թղ· պատկեր, Աւետում, Աքոռ հառակերպեան,, Ջգծայում, Մկրտութիւն, Ցարութիւն Ղազարու, Մուտ Երուսաղէմ, Խաչելութիւն, Պետրոս ի վերայ ալեաց, Թաղում, Պահպանումն գերեզմանի, Դատաստան· չորս Աւետարանչաց պատկերներն իրարաճչիւրն իւր տեղն· պատկերներս գունաւոր չեն արուեստական, բայց լուսացազարդերն սիրուն են: — ԳՐԻՉ՝ անծանօթ: — ՏԵՂԻ՝ կարին գիւղն Թրւանն: ԹՈՒԱԿԱՆ՝ ՌԽԹ = 1594:

Մատեանս է Աւետարան որ կը պարունակէ Թղ· 1 դատարկ մաղաղաթ· Թղ· 1 դատարկ հնաոարակ, որուն երկրորդ կողմն քանի մը տող յիշատակարան գրուած· Թղ· 11 պատկեր· Թղ· 1 դատարկ· Թղ· 1 պատկեր Մատթէի· Թղ· 16—82 (67 Թղ·) Աւետարան ըստ Մատթէոսի· Թղ· 83 պատկեր Մարկոսի· Թղ· 84—131 (47 Թղ)· Աւետարան ըստ Մարկոսի· Թղ· 132 պատկեր Ղուկասու· Թղ· 133—203 (71 Թղ·)· Աւետարան ըստ Ղուկասու· Թղ· 204 պատկեր Յովհաննու· Թղ· 205—269 (65 Թղ·) Աւետարան

© National Library of Armenia

ըստ Յովհաննու· Թղ· 270 երք չնայեալ կնոջ աւետարան, որուն կը յաջորդէ յիշատակարանը որոնց վրայ յետոյ մէկ երկու տող յիշատակարան դրուած։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·

1· Օտար գրչէ Թղ· 2ր· նոտրգիր գրուած է·

«Ի Թըվականիս հայոց ՌՅԷ եւ ամսեանն Մայիսի Համաչէնցի տէր կարապետ քահանայն չորս տուն ժողովրդով եկաւ Խաչկավանք գիւղն 1858»։

2· Գլխաւոր յիշատակարան· Թղ· 270ա· երկրորդ սիւնէ եւ 270ր էջ· բուն գրչէն·

«Փառք երից անեղութեանց եւ թագաւորութեանց անմահից մշտնջենաւորաց անապական բնութեանց եւ ամենայն գաւր գաւրութեանց անպարագրելի աստուածութեանց խոկից յատկութեանց անճառութեանց եւ միոյ Աստուածութեան։ Պատճառից էից եղելութեանց եղականաց եւ բառեղծականաց գոյացութեանց· արարողաց Հաւր ճշմարտի· ծնուղի Որդւոյն միածնի· եւ բղխողի Հոգւոյն կենարարի։ Ցանմահից հրեղինաց յինննակ գասուց հրեշտակաց։ Եւ ի մահկանուաց սեռից մարդկութեանց գոհութիւն եւ երկրպագութիւն եւ աւրհնութիւն յանցեալն եւ ի ներկայս եւ յապագայն ժամանակաց չրջապատութեանց։ Ցանդ եւ յաւարտ հանել զաւրը եւ զաւետարանը աւետարանս արքայութեան յերկինից· գչնորհաբաչխ եւ կենսականս բժչկարանս հոգւոց ամենայն հաւատացելոց· զքաւթաս աստուածատունկ որ է լցեալ ամենայն անմահաբար եւ անուշահոտ պտղովք· յորմէ բղխեն չորեք գետք ընդ չորեք ծագեան տիեզերս յարբուցանել զչորեքնիութեայ պատճառ եւ պատճառեալ մեր բնութիւնն։ Հոգեւոր եւ Աստուածային պայծառ ի յերկինից ծագեալ արեգականս, որ լուսաւորէ եւ ծագէ լոյս Աստուածային, որոց նաոին ի խաւարի եւ ի բաւուերս մահու աւրհնեալ է Աստուած ամէն։ Արդ գրեցաւ սուրբ աւետարանս։ Ի Թուականիս հայոց ՌԽԹ ամի ի երկիրս Կարնոյ, որ է Ապրբուր։ Ի գետս, Թըւանճ, եւ ի գուռս Գանձակայ սուրբ Գէորգայ եւ Տիրոյ . . . . . .

(Յաջորդութիւն պակաս, Թուղթ մը կ'ըրեայ Թէ պատռուած է)։

3· Օտար գրչէ, Թղ· 271ա· նոտրգիր·

«Ցիշատակ է սուրբ Աւետարանս Ամրքին կնոջն Զարղարին եղբօր տէր Աստուածատուրին իր կողակին Նորխաթունին վրայ եղբօրն կիրակոսին կողակցին Հոռոմին եւ ամենայն արեան զարմին, ամէն։ Թվին ՌՂԱ· ով գայս վաճառէ օրհնեալ հող չմբառնէ, պատիժն Յուդային առցէ, հնազանդն աւրհնեալ եղիցի· Հայր մեր։ Ես Ղազար Պարոնաէրա վկ·, Մելիք վկ·, Ֆճյուրն վկյ·, Դօլվաթ վկ, Աստուր վկ·, տէր Զօյդ վկ·»։

4· Օտար գրչէ· Թղ· 271բ· նոտրգիր·

«Ցիսուս Քրիստոս քո ծառայիս Աստուած Պաղտատ· Թվակին ՌՃԺԶ···»։

(1912 Օգոստ· 19 ամսոյ Աւետարանս)։

4.

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ

ՌՃԳ = 1654·

Պատիշէն գիւղի Տէր Տաճատ Քէշիշեան քահանայի հով։

ԹՈՒՂԹՔ՝ 258։ — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 15×11 սմ։ — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասիւն· 19 տող։ — ԳԻՐ՝ բոլորգիր միջակ միօրինակ։ — ՆԻՒԹ՝ թուղթ բարակ։ — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ ջուր տեսած, սեւցած՝ բայց ամբողջ։ — ԿԱԶՄ՝ փայտ սեւ կաշի պատեալ։ — ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ՝ գլուխները 2—3 տող կարմիր թանաքով, առաջին տառ գլխոց զարդագիր, աւնաշաւակ։ — ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ առջեւն եւ ետեւն ունի մէկ մէկ թուղթ մագաղաթ· վրացերէն գրչի մը մասեր։ — ԳՐԻՉ՝ Մելիքոն երէց։ — ՏԵՂԻ՝ Արզրում։ — ԹՈՒԱԿԱՆ՝ ՌՃԳ = 1654։

Մատեանս է կանոնագիրք· մեկնութեամբ կը խօսի խորհրդոց վրայ մի առ մի· պահոց, պասկի եւն։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·

1· Բուն գրչէն· Թղ· 258բ գրուած·

«Փառք ամենասուրբ երրորդութեան եւ մի Աստուածութեան Հօր եւ Որդոյ եւ սուրբ Հոգւոյն յաւիտեանս ամէն։ Գծայգրեցաւ գիրքս որ գոչի կանոնագիրք եւ սակաւ մեկնիչ· Հարանց վարք սակաւ մի հարցմանց։ Ձեռամբ անարհեստ եւ մեղսագիտաթախ գրչի Մելքոնն երէցու· եւ ծնողաց իմոց Հօրն իմոյ Կիրակոսին եւ մօրն իմոյ Մուրվաթին։ Գրեցաւ ի երկիրս Ագրումու ի գիւղս յերկէն մասուր· ի գուռն սուրբ Աստուածածնայ։ Թվին ՌՃԳ· Հայրապետութիւն Հայոց տէր Փիլիպոսին։ Արդ եւ ես յերես անկեալ աղաչեմ ով սուրբ լուսերամք գՁեզ, ով օք Հանդիպիք կարդալով կամ աւրինակելով յիշմամբ արժանի առնեսջիք գմեզօք խաւարեալ գանաո»։

(Յաջորդութիւն պակաս· Թուղթ մը պատռուած կ'երեւայ)։

5.

ՄԱՇՏՈՑ

ՌՃԼԶ = 1687

Պատիշէն գիւղի Տէր Քէշիշեան քահանայի հով։

ԹՈՒՂԹՔ՝ 226։ — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 20×15 սմ։ — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասիւն· 19 տող։ — ԳԻՐ՝ բոլորգիր, միջակ՝ միօրինակ։ — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ։ — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ ջուր տեսած, դեղնցած, առջեւէն պակաս· 15—20 թուղթ առջեւէն կազմէն ելած։ — ԿԱԶՄ՝ փայտ սեւ կաշի պատեալ։ — ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ՝ գլուխները տեղ տեղ երկու տող կարմիր թանաքով· տեղ տեղ գլխագրերն կարմիր։ — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ՝ լուսանցքի վրայ տեղ տեղ զարդեր, ծաղիկ՝ կդմնտրի գոյն, աւնաշաւակ։ — ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ առջեւն եւ ետեւն ունի մէկ մէկ թուղթ մագաղաթ· վրացերէն ձեռագրի մասեր։ — ԳՐԻՉ՝ Թոդոս երէց։ ՏԵՂԻ՝ Կարս։ — ԹՈՒԱԿԱՆ՝ ՌՃԼԶ = 1687։

Մատեանս է Մաշտոց ծանօթ բովանդակութեամբ· առջեւէն պակաս, կը սկսի Մկրտութեան կանոնի «ապրող հեղու ի վեր զլոյս ապրիլ երրորդ անգամ ասելով» նախադասութեամբ· կը վերջանայ հանդիսատան Աւետարանով։ Եաեւն ունի Թուղթ մը զլխացանկ, որ կը ցուցընէ ԼԹ զլուխ· լուսանցքներուն վրայ տողեւ զրուած է նաեւ իւրաքանչիւր զլխոց բովանդակութիւնը։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·

1· Բուն գրչէն· Թղ· 62ր· լուսանցքին վրայ զրուած·

«Տաղ անուշ եւ երկրորդ պանձ եւ չորրորդ տաղ, զորն կամիս»·

Թղ· 63ա· լուսանցքին վրայ, վերի տողերուն չարունակութիւնը·

«զայն ասէ եւ դու վարձն ի Քրիստոսէ առնես։ Գրեցաւ Թվին ՌՃԼ մեծ պասի երորդումն պահոց»։

2· Բուն գրչէն· Թղ· 82ր· լուսանցքին վրայ·

«Աւարեցաւ եւթն աւուրն իւր ծնօղին· ի Թվին ՌՃԼԶ· ի Կարս քաղաքի»։

3· Բուն գրչէն· Թղ· 87ր· լուսանցքին վրայ·

«Ով տէր տէր բարի· տաղ տաս ողորմի· ո (հազար) վայ մեզի որ լրս·

Թղ· 88ա· լուսանցքին վրայ, վերի տողերուն չարունակութիւնը·

«եմք յայտնի· երդեալ ի նախնի· Նախաչէ մեծի· եւ կրկին գրչի· Թողոս երիցի· խնդրեաս Թողութիւն արքայից արքայի ամէն· Թվին ՌՃԼԶ»։

6.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ՉԿԳ = 1314

Դվինիկ գիւղի Ս· Աստուածածին Մատրան մէջ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 284· էջ չէ նշանակուած։ — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 22½×15 սմ·։ — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն· 20 տող։ — ԳԻՐ՝ բոլորգիր միջակ, միօրինակ։ — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ։ — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ մաքուր ամբողջ, միայն գործածութենէ լուսանցքները սեւցած՝ մաշած, տեղ տեղ թուղթ կպցուած։ — ԿԱԶՄ՝ փայտ հաստ, սեւ կաշի պատեալ· կողին վրայ առաջակողմն հաստատուած է արծաթ խաչ մը, միջավայրն ալ մը եւ անկիւնները արծաթ զարդեր։ — ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ՝ աւետարանչաց սկիզբը բանի մը տող զարդագիր գունաւոր, բոչնանկար· գլուխներու առաջին տառը միայն կարմիր թանաքով։ — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ՝ աւետարանչաց սկիզբը կէս երես գունաւոր զարդ, գլուխներու վով լուսանցքի վրայ գունաւոր զարդեր, թոչուն՝ ծաղիկ՝ խորան· կանոնները գունաւոր սիւներու մէջ։ — ՊԱՏԿԵՐ՝ չորս աւետարանչաց պատկերներէն զատ, ունի Մատ· Մարկ· Ղուկ· առջեւ պատկերներ, Ծնունդ Յիսուսի, երկրպագութիւն մոգաց· Աւետում· Մուտ Երուսաղէմ· խաչելութիւն։ Զարդերը եւ պատկերները միջին գործ է։ — ԳԱՏԱՐԿ՝ Թղ· 7· 8· 284 դատարկ։ — ԳՐԻՉ՝ Խաչատուր Հաճնցի։ — ՏԵՂԻ՝ Պղնձգաւղ անհպատ։ — ԹՈՒԱԿԱՆ՝ ՉԿԳ = 1314։

Մատեանս է Աւետարան, որ կը պարունակէ 5 Թղ· կանոններ· 2 Թղ· դատարկ· 2 Թղ· պատկեր· Մատթէի եւ Ծնունդ Յիսուսի· Երկրպագութիւն մոգուց· Թղ· 9—78 (77 Թղ·) Աւետարանք ըստ Մատթէոսի· 2 Թղ· պատկեր Մարկոս եւ Աւետում· Թղ· 80—131· (50 Թղ·) Աւետարանք ըստ Մարկոսի· 2 Թղ· պատկեր, Ղուկաս եւ Մուտ Երուսաղէմ· Թղ· 133—210 (77 Թղ·) Աւետարանք ըստ Ղուկասու· 1· Թղ· պատկեր Յովհ· եւ խաչելութիւն· Թղ· 212—276 (63 Թղ·) Աւետարանք ըստ Յովհաննու· 2 Թղ· Յիշատակագրութիւն եւ 1 Թղ· դատարկ։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·

1· Բուն գրչէն· Մատթէի վերջին գրչէն տակը· «Սուրբ աւետարանչիս բարե-

© National Library of Armenia

խաւսութեամբ Քրիստոս ողորմեա զծողի սորա մեղապարտի Խաչատրոյ անպիտան քահանայի ամէն»։

2· Նոյն գրչէն, Մարկոսի պատկերին կոնակը· «Ես Մարտիրոս քահանա ստացա զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց յիշատակ ինձ եւ իմոցն հաւատս կենդանեաց եւ հանդուցելոց· եւ գրի մեր ժամատունս, եւ ոչ ոք իշխէ մերձենալ ի սա վասն հանելու ի ժամատունէ եւ ոչ յիմոց եւ ոչ յաւտարաց ծախելով կամ բրաւ դնելով կամ այլ պատճառաւ, գի մի պատիժս կրեսցէ յաներակնալուն Աստուծոյ։ Նոյն եւ զայլ գրեանս զոր Աստուած պատրաստեաց գրի ի մեր ժամատունս Ընթերցուածմ, զործիմ Մաշտոցմ· Ատոմադիսմ· յեսաին եւ Առաքելմ· որ ոչ ոք իշխէ խորել ի սոցանէ միրաթով կամ այլ ինչ պատճառ դնելով գի մի ընդ չարագործն պատնի· եւ որ ինամս տանի եւ չաւագաթէ աւրհնի յԱստուծոյ եւ յամենայն սրբոց իւրոց ամէն»։

3· Օտար գրչէ, Մարկոսի պատկերին տակը· նոտրգիր· «գվերջին ստացող սուրբ աւետարանիս յիշեսջիք զՇարխաթուն եւ զհայրն զԲարիլուան եւ զայրն իւր զՄարտարն եւ զորդին զՄեսրոպն»։

4· Բուն գրչէն· Թղ· 130· Մարկոսէ յառաջ· «զՄարտիրոս քահանայ ըստացաւղ սուրբ Աւետարանիս, որ ստացաւ զայ ի հալալ արդեանց իւրոց, եւ եղ ի սուրբ տաճարն որ յանուն սուրբ զաւրավարին Սարքսի, որք կարդան կամ աւրինակեն, յիշեն ի Տէր զարժանին ամենայն բարեաց ընդ նմին եւ զարժանապատիւ քահանայն՝ զՍարգիս զհաւատարիմն իւր, եւ զՏիրացուն եւ զՅակոբն, եւ զայլ ամենայն ազգատոհմս իւր զկենդանիս եւ զհանգուցեալսն յիշեցէք ի Տէր· եւ Տէրն բարեաց ողորմեսցի յիշողացդ եւ յիշեցելոցս ամէն»։

5· Նոյն գրչէն· Ղուկասու պատկերին կոնակը· «Զսակաւ աշխատս, եւ զանպիտան գրիչս զմեղուցեալ անձն զՏէր Աւազ անարժանս ի քահանայս, յերեսս անկեալ աղաչեմ յիշել տէր ողորմայիւ, եւ որ յիշէ յիշեալ լիցի առաջի Քրիստոսի։ Ընդ նմին եւ զպատուելի եւ զարքայան քահանայի զՍահակ չաւուրն որ զսուրբ աւետանն գրել էր, եւ զառաքնազարդ եւ զխոհեմ, զփայլեալն յԱստուածպէնն զՄարտիրոս քահանայ, որ ստացաւ զայ ի հալալ արդեանց իւրոց յիշեցէք ի Տէր։ Ընդ նմին եւ զՄատէփանոս քահանայ զեղբայրն Մարտիրոս քահանաի եւ զՅոհաննէս զիւրեանսն ամենայն յիշեցէք աղաչեմ»։

6· Գլխաւոր յիշատակարան· Թղ· 282ա· վերջին թղթոյ վրայ· «Ի Թվիս Հայոց ՉԿԹ ես ասէր Սահակ եպիսկոպոս առաջնորդ Աւագ անապատի Պղընձադզոյ, որպի պարոն Կիրակոսի, աւժիտք արի զսուրբ աւետարանս, Մարտիրոս քահանայի, եւ փոխարէն աւժտիս կրկին առաւել յիս հասաւ, եւ յայսմհետէ սուրբ աւետարանս Մարտիրոս քահանայի է նմա յորդոյ յորդիս, որ այլ մարդու զրուց եւ տաւէ չկա ի հետ Մարտիրոս իրիցու վասն աւետարանիս ոչ իմոց եւ ոչ աւտարաց, իմ կամաւ եւու նմա հայրենիք սեփհական եւ զիրս հաստատ վաստահութիւն է Մարտիրոս քահանայի· որք կարդաք կամ աւբինակիք զմեղայ պարանուաս (sic) եպիսկոպոս Սահակ յիշեսջիք յաղաթս ձեր եւ զյիշողք, (!)ինչ Քրիստոս Աստուած իւր միւսանգամ զալուստն ամէն եւ յամժամ (sic)։ Զզրող սուրբ աւետարանիս զՍաչատուր քահանա զպատառ եւ իմաստուն, որ էր յարհեստ փիլիսոփայութեան յիշեսջիք աղաւթիւք, նայ եւ զիս զանարժանս եւ զմեզապարտ զրիչս զՏէր Աւազ որ եւ մականուն տէրտէր, որ աշխատեցայ ի ծաղիկն եւ ի կաղին եւ ստուգեցի զվոխերն եւ զղլխնին, եւ նչանակրեցի, ի յընտիր եւ լավ աւրինակ է, յերեսս անկե(ա)լ աղաչեմ, ով հայրք, մեր եւ եղբայրք, որք լուսաւորիք ի բանից սուրբ աւետարանիս զիմ զանարժանութիւնս յիշելոց արժանի առնէք եւ իմ մեղացն թողութիւն խնդրէք ի բարերար պարգեւողէն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Եւ զուք յիշեալ լիցիք եւ գրեալ ի զպրութեան կենաց ամէն։ Յիշեսջիք եւ զՄարտիրոս պատաքինազարդ եւ զրաբեմիտ քահանայ որ աշխատեցաւ ի ծախս սուրբ աւետարանիս ի հալալ արդեանց իւրոց· յիշատակ իւր եւ բարի չառաւեղացն իւրոց Սարգիս քահանայի եւ Տիրացուի եւ այլ ուսուերաց եւ զաւերաց կենդանեաց եւ հանգուցելոց, զորս Տէր Աստուած զկենդանիսն պահեսցէ յաստի չարէ եւ ի նեղաժոտ ի բանսարկուէն, եւ զհանգուցեալսն զասեսցէ ի վերինն Երուսադէմ ամէն։ Եւ գյիշողդ զամենեսեան առ հասարակ ամենայն զրաբեպաշտ եւ զհոգեսէր Տիրուհին զԹէնիա սիկինն զողորմածն առ աղքատս յիշեցէք ի Տէր։ Ընդ նմին եւ զՄատէփանոս քահանայ զեղբայրն Մարտիրոս քահանաի եւ զՅոհաննէս զիւրեանսն ամենայն

պր Տէր Աստուած ընդ երկայն աւուրս անէ : Եւ Աստուածատուն եւ հօրն. Ղազարին. եւ կոզակցին. Փաշա Մելիքին. եւ զաւակաց նոցին : Իշնատիոսին. եւ Միքայէլին. եւ Յովաննէսին. եւ քաւորչն Մարկըբատին : Եւ արդ աղաչեմք. զամենեսեան, որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս. կարդալով. կամ աւրինակելով. յիշեցէք. յաղաւթս ձեր. առ այսոդ սուրբ աւետարանիս. զՄկրտիչն. եւ զկողակիցն. իւր Սաղաթ խաթունէն : Եւ ով որ կարդա ու զԱստուած ողորմին ասէ. Աստուած եւ նոցա ողորմի. ամէն : Եւ արդ գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Խլաթ քաղաքի ընդ հովանեաւ Մանէվանից սուրբ Աստուածածնին. սուրբ Սարգսին. եւ սուրբ Գէորգուն :. Ձեռամբ յոչնամեղ եւ անիմաստ գրչի Մկրտչին. սուտանուն քահանայիս : Ցամի. ՋԺԵ. (1466) թուականի. ի Հայրապետութեան, տեառն Տաճատոսին էջմիածնի կաթուղիկոսի, որ այս ամ հաստատեցաւ. չնորհաւքն Աստուծոյ : Արդ աղաչեմք զամենեսեան. որք հանդիպիք սմա. կարդալով. յիշեցէք յաղաւթս ձեր. արարող. սուրբ աւետարանիս : զՄկրտիչն. եւ Սաղաթխաթուն. եւ զարեան մերձաւորք իւրեանց : Եւ արհեպիսկոպոսիս մերոյ Տէր Յովաննիսին. եւ ...Տէր Կիրակոսին. Տէր Վարդանին. Տէր Սարգսին. Տէր Յովաննէսին, Տէր Յոհանին եւ սարկաւագ Յովաննէսին, այլեւ զիմ արբիւնաւոր վարպետան զՅովանէս քահանայ յիշեցէք ի Քրիստոս. որ բազում. աշխատութեամբ. ուսոյց զիս : Ընդ նմին եւ զիս զմեղաւք լցեալ գրիչս զՄկրտիչ սուտանուն քահանայ. այլեւ զիմ զծնօղն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս. ով որ կարդա ու զԱստուած ողորմին ասէ. Քրիստոս իրեն ողորմի. ամէն : Այլ ես թափուրս յամենայնի. Մկրտիչ գրիչս ողորմելի. զձեզ աղաչեմք մանկունք բարի. զմեզ յիշեսջիք յեկեղեցի. եւ ի ժամ սուրբ պատարագի. սուրբ աղօթից Տէրն լսէ. առ հասարակ ողորմեսցի եւ մեզ. Եւ առացողիս : Արդ կատարեալ գործն բարի. երանի այն մարդն որ ունի. ով որ ունի. արթիւն հոգի. թող զանցաւոր կեանքս չսիրի, ոչ ժողովէ արծաթ եւ ոչ ոսկի. եւ արթիւնք գինէ որ լինի ամէնն անցնի որ չերեւի : Ով իմաստուն եղբայր բարի. դու գուղեցիր գանձ պանձալի : Ով Մկրտիչ, որ կու գիտի քան զայս չկա գանձ գովելի : Զինէ որ ակունք կա գովելի. անպին չաւհարըն... չարժի. ամենայն... որ լինի անտես մնա եւ անցանի : Սա քեզ ճրագ ի վառ լինի գհոգիդ յերկինս ուղեւորի. գհոգիդ գՀօր ձայնն լսի. եկ դու հանգիր իմ սիրելի, քեզ պատրաստեալ եմ սուրբ տեղի, որ յաւիտեան ոչ անցանի : Զի Տէրն քաղցր է եւ բարի որ կու լսէ իւր ծառայի. եւ որ ասէ. զՏէր ողորմին. Աստուած իւրինն ողորմեսցի. եւ ամենայն քրիստոնէիցն. ամէն եղիցի եղիցի : Եւ արդ ես Մկրտիչ եւ կողակիցն իմ. Սաղաթխաթունն. տիւրնք զԱւետարանն սուրբ Աստուածածնի ի դուռն որ կենա ի ձեռն Տէր կիրակոս հերպետին. եւ Տէր Վարդանին. եւ Տէր Սարգսին. եւ Տէր Յովանէսին. եւ Տէր Յոհանին, եւ ով որ ծախէ կամ պրաւ կանէ. ըզմսան զՅուդային առցէ եւ զխաչահանացն, եւ զկաենին. ամէն : Եւ արդ աղաչեմ զձեզ ով եղբայրք, անմեղադիր լերուք. զի կարս մեր այս է. Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս ամէն» :

2· Օտար գրչէ, վերնայն կը յաջորդէ հետեւեալը, բոլորովիր :

«Դարձեալ աղաչեմ զամենեսեան որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս կարդալով կամ օրինակելով. լի սրտիւ ողորմի ասել կրկին առացողի սուրբ Աւետարանիս. մահտասի Յակոբին. եւ ծնօղացն իւրոց հօրն Մխիթարին եւ մօրն Նիկարին. եւ կենակիցն Դայիանէ. եւ եղբօրն Եաղուպին եւ զաւակացն Կիրակոսին. եւ Մանուչակին եւ առհասարակ ազգականաց նոցին ամէն : Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս. զՏէր Աբիստակէսն. եւ զծնօղն իւր զՔարմապինն. եւ զՇահրէկին. եւ զեղբարքն իւր զԳուլնազարն. եւ զՇամչաղինն. եւ զքոյրն իւր ըզՇահզատէն. եւ զայլ ամենայն արեան մերձաւորան ամէն : Դարձեալ աղաչեմ զամենեսեան յիշել զվերջին առացօղ սուրբ աւետարանիս զՋուղացի խոճայ Ամիսարզիսն. եւ զհայրն զնասիսն. եւ զմայրն զԳուլիսաչէն. եւ զկողակիցն զվարթխաթունն եւ զեղբարսն զՅովանէսն. զՄարզարէն. զՍամսոն. զԾաուրն. Մկլիքջանն. Եւ զքոյրն զԹանկիկն. զՋօրամն զեղիսաբէթն : Եւ զորդիսն զՍարուխանն եւ զՏէր Յովանէսն. Եւ զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն ամէն :

Արդ ես յեսինս ի կարգաւորաց եւ անարժանս ի գործս քահանայութեան Յովանէս երէցս Ջուղացի որդի Ամիսարզոին եառ զսուրբ աւետարանս յիշատակ· սուրբ Ամենափրկչին որ ի Հայոցթաղ, զի կեցոյզքն անդ

վայելեսցեն. եւ յիշեսցեն զիս եւ զծնօղն իմ զհայրն իմ զԱմիսարզիսն եւ զմայրն իմ զՅանզատէն. եւ զորդիսն իմ ըզՄկրտուհին զՄարզարէն. եւ զդստերսն իմ զԹագուհի եւ զսա Մաքրուհի. եւ զվերոյ գրեալ զբոլոն մերձաւորսն իմ զհեռաւորս եւ զմերձաւորս եւ որք յիշեն յիշեալ լիցին ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն : Դարձեալ աղաչեմ զվայելօղսդ սուրբ աւետարանիս զի խնամօք պահիցէք ի հրոյ եւ ի ջրոյ եւ յայլ պատահարաց եւ որք խնամեն վարձս ի Քրիստոսէ առնուցուն ի միւսանգամ գալըստեան նորա, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն : Հայր մեր որ : Գրեցաւ թվին. Ռ. ճ : Եղեւ այս մինչնորոգութեամբ Սիմէօն քալ բարունապետին Ջուղացւոյ, որ արար ըզգերապկանութիւն հեշտայլեզու որ ամենայն մարդ դիւրին խմանա. սայ ոչ թէ պակաս արար քան զառաջինն այլ աւելի արար ըզմտայմտուա մի ըստ միոջէ, սայ կամեցաւ մեկնել զվրաց պիրն առաւ ի ձեռն եւ ճնաց կիսապատառ արար եւ պնաց ի Թօխաթ եւ անդէն վաղջնեցաւ ի թվ. ՌՃՁ Աստուած ողորմի» :

3· Օտար գրչէ· Թղ· ամենավերջին երեսին վրայ· նոտրգիր·

«Ես Դաւիթ Մարկարովսակ Ովանէս թվին ՌՃԻԴ այս սուրբ աւետարանս Սարդիս վաղտապէս ի Տէր Ղազարէս ի Տէր Գրիգորէս եւ խուր կողակից Գուլնազին Ըռափէլին եւ խուր կողակից Խանմէ Կարապետից եւ խուր կողակից Անտոլին· զարձեալ սուրբ աւետարանս ի Տէր Գրիգորին ազջիկն Ըսկուհինից եւ որդին Ղազարին Ըռափաէլին Մակաւին Ըստեփանին այս սուրբ աւետարանս յիշատակ տվեցին ի Կրչկու սուրբ Գէորգա Քրիստոս Թադաւոր որ է փրկիչ սուրբ եկեղեցոյն յիշատակ եւ որ այս աւետարանս կարդա մի հոգոց մի ասէ մի ողորմի ասէ ամէն :

Այս սուրբ աւետարանս հար ով որ եւ զողնա կամ ծախէ անէցք (sic) Կանէին առնէ· Գ· հարուր հայրապետին անէցք ի վերա լինի Քրիստոս անէցք ի վերա լինի ամէն· Մարգրիտին Տիրուհին» :

Ծն· Կրնչք պիտի Աւետարանս ունի եղեր արծաթապատ հատ կողեր, խաչ եւ զարդեր վրան· դէպքի տարին եկեղեցւոյ արծաթ ապատներուն հետ կը զողնան նաեւ Աւետարանս· արծաթապատ կողերը կը քաշեն կը հանեն վրայէն եւ առանց կողքի կը նետեն առտակի մը վրայ գրուած քարէ համուրչին տակ· ժամանակ անցնելէ յետոյ կը գտնուի Աւետարանս, կազմել կը պրուի եւ կը դրուի զարձեալ եկեղեցւոյ խորանաց վրայ, բայց պարզ կազմով, զրկուած իւր նախկին արծաթ կողերէն եւ զարդերէն :

1912· Օգոստ· 1· տեսայ Աւետարանս :

(Շարունակելի :) Հ· Ց· ՔՕՍԵԱՆ

CONSIDERATIONS SUR L'ALPHABET DE SAINT MESROP

(Suite)

3. Questions relatives au principe directeur de l'élaboration de l'alphabet de S. Mesrop

La vanité des recherches que j'ai faites en vue de retrouver pour chaque phonème un signe unique, et, réciproquement, pour chaque signe un phonème unique, qui ne fût pas remis en question par son alternance avec d'autres phonèmes ou par une évolution inexplicable, m'a conduit à formuler une hypothèse, aventureuse peut-être, mais que je soumets quand-même à la discussion:

Mesrop a-t-il conçu son alphabet tel que nous imaginons, nous, de nos jours, un alphabet, c'est-à-dire comme un ensemble de signes représentant chacun un phonème?

Goriun nous montre bien le souci de Mesrop de répandre l'évangile même dans les provinces les plus reculées, dont les populations barbares parlaient une langue *խեցեբկապոյ* «des plus rudes», ce qui laisse à penser que la diversité dialectale est antérieure à la langue classique et que celle-ci serait soit l'un des dialectes promu au rang de langue officielle, soit une koïnê basée sur le dialecte le plus «attique».

Essayons de faire un schéma des diffé-

© National Library of Armenia